

Hans Anten

Douwe Fokkema en Elrud Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1984.

Een van de weinige Nederlandse romans uit het interbellum waarvan modernistische aspecten in internationaal verband meer dan eens zijn toegelicht, is F. Bordewijks antiutopie *Blokken*. Toch komt in de studie van Douwe Fokkema en Elrud Ibsch over het modernisme in de Europese letterkunde de naam Bordewijk niet voor. Dat dat zo is, hangt samen met de betekenis die zij aan het begrip modernisme geven. Over wat men onder modernisme in de literatuur kan verstaan lopen de meningen nogal uiteen. De essays en discussies over 'Modernism in the Low Countries' die zijn opgenomen in de bundel *Nijhoff, Van Ostaijen, 'De Stijl'; Modernism in the Netherlands and Belgium in the first quarter of the 20th century* (The Hague, 1976) maken dat voldoende duidelijk. Dikwijls, ook in het bovenvermelde boek, wordt de term modernisme in verband gebracht met de vernieuwingsbewegingen van de eerste decennia van de twintigste eeuw, zoals het Futurisme, Expressionisme, Constructivisme en Surrealisme. Het modernisme dat Fokkema en Ibsch beschrijven heeft geen betrekking op deze historische avantgarde, die voor een deel de literaire context van *Blokken* bepaalt.

De schrijvers maken een onderscheid tussen 'modernisme' (globaal: de historische avantgarde) en 'Modernisme'. In het eerste hoofdstuk wijzen ze erop dat werk van belangrijke prozaïsten als Gide, Joyce, Woolf, Musil, Proust en Thomas Mann uit de periode 1910-1940 zich onttrekt aan indeling bij de bekende vernieuwingsbewegingen. Na de Tweede Wereldoorlog krijgt men allengs oog voor de gemeenschappelijke kenmerken in hun werk, dat dan in verschillende studies 'modernistisch' wordt genoemd, bijvoorbeeld in Peter Faulkners *Modernism* (London, 1977) over het Engelse Modernisme: Eliot, Pound, Joyce, Woolf. Het traceren van die overeenkomstige kenmerken bij genoemde en verwante auteurs is het doel van het onderzoek. De term 'Modernisme' krijgt zo de betekenis van een literaire stroming die, voor wat het proza in West-Europa betreft, in de periode 1910-1940 dominant is.

In het inleidende hoofdstuk wordt een gedetailleerde karakteristiek van deze stroming gegeven. Centraal in het modernistische wereldbeeld staat de twijfel. Twijfel aan de mogelijkheid om de werkelijkheid in al haar facetten te kennen (epistemologische twijfel), en twijfel aan het vermogen om adequaat onder woorden te brengen wat men zeggen wil (metalinguale twijfel) worden de twee 'grondprincipes' van het modernisme genoemd. De modernistische schrijver verzet zich tegen de Realistische/Naturalistische conventies. De werkelijkheid wordt niet langer als een absolute waarheid gezien die objectief en volledig kan worden gekend en weergegeven. Voor de modernist is de werkelijkheid een individueel en voorlopig gegeven. Deze tentatieve en afstandelijke houding ten opzichte van de verschijnselen heeft onder andere tot gevolg dat personages in de modernistische roman afzien van actieve handelingen en het maatschappelijke engagement niet aangaan. Ze observeren en reflecteren, ze wikken en wegen, redeneren en argumenteren, waardoor modernistisch proza, met zijn voorkeur voor de dialoog en de bewustzijnsstroom, een sterk essayistisch en betogend karakter heeft. Eveneens anti-Realistisch is het relativiseren van de chronologische tijdsbehandeling. De modernist breekt met het traditionele lineaire handelingsverloop. Daarvoor in de

[p. 81]

plaats bepaalt het individuele bewustzijn, veelal associatief, de ordening. Werden in de

Naturalistische roman de gebeurtenissen grotendeels verklaard door determinerende factoren als erfelijkheid en materiële en sociale omstandigheden, in de modernistische roman worden handelingen dikwijls niet gemotiveerd, en als ze verantwoord worden, is het individuele bewustzijn dat zich niet laat beperken door geloof in causale wetmatigheden, de toetssteen.

De modernistische poetica waarvan ik hier slechts enkele met de Realistische/Naturalistische romanconceptie contrasterende aspecten heb weergegeven - ook de Symbolistische en, in mindere mate, de Expressionistische en Surrealistische poetica dienen als verhelderend repoussoir -, wordt in de resterende tien hoofdstukken aan de hand van tekstanalyses nader toegelicht. Deze hoofdstukken hebben als titel de naam van de schrijver van wie teksten worden behandeld. Dat zijn achtereenvolgens James Joyce, Virginia Woolf, Valery Larbaud, Marcel Proust, André Gide, Italo Svevo, Robert Musil, Carry van Bruggen, E. du Perron en Thomas Mann. In het hoofdstuk over Du Perron wordt tevens enige aandacht geschonken aan enkele vroege romans van Vestdijk en Ter Braaks relatie tot het modernisme.

Overeenkomstig de in de inleiding uiteengezette semiotische en communicatietheoretische benaderingswijze van het literaire werk, blijven de analyses meestal niet beperkt tot de primaire teksten. De geciteerde poetische uitspraken in kritieken, essays, dagboek aantekeningen en brieven van de auteurs en de kleine groep eerste lezers - zij vormen samen de 'primaire semiotische gemeenschap' waartoe Fokkema en Ibsch zich beperkten -, hebben een belangrijke heuristische waarde, bijvoorbeeld bij de reconstructie en decodering van de modernistische zenderscode. *Het Modernisme in de Europese letterkunde* is grotendeels geschreven in de semiotische terminologie waarvan de vorige zin enkele voorbeelden bevat. Voor wie eerdere publicaties van de auteurs kent, is dat geen verrassing. Er hoeft hier niet te worden uitgeweid over de voordelen van het gebruik van een consistente metaal in wetenschappelijke studies. Men kan zich echter afvragen in hoeverre de doorsnee lezer van een Synthese-boek in staat is begrip op te brengen voor die voordelen.

In hun analyses laten Fokkema en Ibsch op overtuigende wijze zien dat interpretatie vanuit de modernistische poetica van de behandelde teksten of onderdelen ervan, resultaten oplevert. Zo kunnen bepaalde aspecten die vanuit een Symbolistische of Realistische interpretatie onopgemerkt bleven of negatief werden gewaardeerd, worden verklaard. Uiteraard brengt de gevolgde werkwijze met zich mee dat de evidente verschillen tussen de besproken romans veel minder aandacht krijgen dan de gesignaleerde overeenkomsten. Ondanks de aanwezigheid van saillante overeenkomsten is het natuurlijk mogelijk de accenten anders te leggen, en een roman of gedeelten ervan vanuit andere poetica's te benaderen, waardoor inlijving binnen het hier geschetste modernistische kader problematisch kan worden. Interpretaties zijn voorstellen en de lezer wordt niets in de weg gelegd daarover van mening te verschillen. Fokkema en Ibsch zijn erin geslaagd ogenschijnlijk nogal uiteenlopende auteurs op een gelukkige wijze onder een noemer samen te brengen. De onderlinge verwantschap, vaak door de modernisten zelf gestipuleerd, is van dien aard dat met recht van een stroming, zo men wil 'periodecode' gesproken kan worden, waarvan de besproken auteurs de 'kern' vormen.

[p. 82]

Een gemeenschappelijk kenmerk van 'modernisten' en 'Modernisten' is hun internationale oriëntering. Voor de Nederlandse 'modernisten', hoofdzakelijk dichters, is dat sinds Brandt Corstius' baanbrekende essay 'De Nieuwe Beweging' uit 1957 in *De gids*, in tal van studies aangetoond, nog onlangs in verschillende publicaties over *De stijl* en Theo van Doesburg. Dat nu ook een aantal voor het Nederlandse taalgebied tamelijke unieke romans als Carry van Bruggens *Eva* en Du Perrons *Een voorbereiding* en *Het land van herkomst* nadrukkelijk is opgenomen in het internationale verband van het Westeuropese 'Modernisme', verhoogt in zekere zin hun uitzonderlijkheid.

Met *Het Modernisme in de Europese letterkunde* hebben Fokkema en Ibsch een

belangrijke bijdrage geleverd tot de kennis van het proza dat tussen de twee wereldoorlogen werd geschreven. Het is niet alleen vanwege de twee aan Nederlandse schrijvers gewijde hoofdstukken, dat ik hun boek bij Neerlandici aanbeveel.

Universiteit Utrecht

Uit: De nieuwe taalgids 78 (1985), p. 80-82